

Dagligliv blandt guder

Den nære Orient
i oldtiden

Redigeret af **og mennesker**

Bendt Alster og Paul John Frandsen

En upåagtet side af ægyptisk litteratur

Lise Manniche

Kun en ringe del af den ægyptiske befolkning i oldtiden har været i stand til at hengive sig til en af livets mest lønnede beskæftigelser: at læse en god bog. Det er blevet beregnet, at mindre end 1% af ægypterne var i stand til at læse og skrive. Det betyder dog ikke, at resten var udelukket fra at få del i den litterære kulturarv. Den mundtlige tradition har været stærk og levedygtig, og vi kan forestille os hvordan ægypterne efter dagens dont med pyramidebyggeri, regnskabsføring i kornmagasinet, arbejde i marken eller opsyn med det ene og det andet har forsamlet sig i husene, når mørket faldt på og har fortalt historier.

Den verdslige litteratur, der har overlevet, omfatter let definerbare kategorier: historiske tekster, breve, visdomsbøger, allegoriske fortællinger, mytologiske historier, rejseberetninger, biografier og digte. Fra den senere del af Ægyptens historie foreligger dyrefabler, som for eksempel historien om Løven og Musen, et emne gjort kendt af Æsop og Lafontaine og hvis rødder strækker sig tilbage til Nye Rige.

Det foreliggende materiale er næppe repræsentativt, for papyrusruller med litterært indhold har ikke været beregnet for livet i det hinsides. De har ikke været indbefattet i almindeligt graveudstyr og har derfor ikke haft samme gunstige forhold at overleve under som de Dødebøger, der findes talrige eksemplarer af. Dødebøgerne var samlinger af tekster (»kapitler«), som skulle gøre den afdødes rejse i Underverdenen lettere ved at forsyne ham med hymner og formularer at fremsige på de rette tidspunkter. Dødebøgerne er forsynede med vignetter og helsidesillustrationer, hvorimod det er karakteristisk for de litterære tekster, at de kun omfatter selve teksten. Dette kan undre for netop i Ægypten var der en stærk tradition for at væve tekst og billeder sammen på templernes og gravenes vægge, og også i Dødebøgernes mindre format. Den eneste papyrusrulle med illustrationer, som ikke er en Dødebog eller anden tekst af religiøs tilsnit, er den »Dramatiske Papyrus«, som giver anvisninger på et spil, der skulle udføres i anledning af en konges kroning. Illustrationerne er meget summariske, men der er ikke desto mindre klart tale om en illustreret tekst.

Hvor de litterære tekster viser os ord uden billeder, har vi på den anden side en lang række illustrationer uden tekst. På ostraka (skærver af

kalksten eller potteskår) findes der tegninger, som tydeligvis har et indbygget program, det vil sige at de afbilder en hændelse, som må have fundet verbalt udtryk andetsteds. De mest iøjnefaldende eksempler er billeder af dyr, der opfører sig som mennesker. De spiller musikinstrumenter, fornøjer sig med at drikke vin med sugerør og får parykken sat. Det er umuligt at fortolke disse tegninger som andet end illustrationer til dyrefabler, hvoraf der som ovenfor nævnt er spor senere i historien. I betragtning af ægypternes forkærlighed for guder med dyrehoved og menneskekrop, sfinxer med dyrekrop og menneskehoved, og guder, der var helt og aldeles dyr, må der have været en god grobund for netop denne type historier.

De fleste af de ostraka, der afbilder den omvendte verden (dyr i menneskesituationer) er fundet i Deir el-Medina, den landsby, der husede arbejderne, der udførte gravene i Kongernes Dal. Det vil sige, at de ikke er fundet i grave, og at de dermed ikke er blevet udført med henblik på livet i det hinsides. De har tjent deres formål her og nu, blandt arbejderne og deres familier, mens de levede.

Det var ikke kun de let tilgængelige ostraka, men også papyrusruller disse illustrationer blev tegnet på. Særlig interessant er en rulle, der findes i det ægyptiske museum i Turin. Den antages at stamme fra Deir el-Medina, men der foreligger ikke nærmere oplysninger om under hvilke omstændigheder den blev fundet. Halvdelen af rullen¹ rummer en fremragende tegning af et dyreorkester, som giver et samlet billede af, hvad vi kun har i detaljer på de små ostraka, samt scener, der viser kattens krig mod musene, gæssenes angreb på katteklanen, kattene i køkkenet, æslet, der ofrede, og meget andet. Nu er det imidlertid ikke dyrefigurerne, som vi primært skal beskæftige os med her, men derimod den anden halvdel af papyrusrullen, som omhandler erotiske emner.

Lige siden papyrusrullen kom for dagen for omkring 150 år siden (og hastigt blev anbragt i museets skuffer) har der været delte opfattelser af hvad meningen med disse erotiske tegninger kunne være. En allegorisk fremstilling af det søde liv blandt guderne (for blandt guderne var alt tilladt, som vi læser det i de mytologiske fortællinger)? en præsts forlystelser med en thebansk glædespige? selve den regerende konges amourøse udskejelser? eller var det en håndbog i samlejestillinger?

Et blik på tegningerne viser uden tvivl, at mere end een mand er involveret som hovedperson, hvilket udelukker anden og tredje mulighed. Med hensyn til den mytologiske fortolkning er det kun muligt at pege på enkelte vage hentydninger til gudernes verden, som for eksempel »Geb og Nut-stillingen«, som kunne referere til den traditionelle frem-

stilling af den liggende jordgud Geb med himmelgudinden, der bøjer sig over ham i deres forening for at avle »luft« og »fugtighed«. At betragte rullen som en praktisk vejledning er at anvende en europæisk-orientalsk fortolkning, som der ikke er andre ægyptiske vidnesbyrd, der taler for.

Mellem figurerne på rullen er der rester af en hieratisk tekst, som enten er blevet indsat af kunstneren, efter at han var færdig med sine billeder, eller måske af en helt anden person. Det vil sige at vi her har endnu en undtagelse til den ovennævnte situation: at der udover Dødebøger ikke findes illustrerede papyrusruller. I modsætning til den dramatiske papyrus er illustrationerne her dog klart vigtigere end teksten. Denne giver et utvetydigt indtryk af, hvordan skriveren opfattede scenerne, for den gengiver brudstykker af samtalen mellem de forskellige par, som helt klart drejer sig om det, de er i færd med at foretage sig. I betragtning af, at de fleste af de tilstedeværende er engageret i en eller anden form for samleje, kan der ikke være megen tvivl om, at vi her har et enestående indblik i et thebansk glædeshus.

Sådanne institutioner er der bevis for fra senere perioder i Ægyptens historie, specielt i byer med stor tilstrømning af fremmede som for eksempel Alexandria og Naukratis i Deltaet. Specielt i Naukratis var de omtalte damer kendt for at være usædvanligt smukke og charmerende, men ægyptiske kvinder havde i den antikke verden almindeligt ry for at være de mest lidenskabelige partnere, der kunne opdrives. Vi har for vane, når materialet er sparsomt, dristigt at drage paralleller uden at skele til en tidsforskel på flere hundrede år og en afstand på lige så mange mil. I det foreliggende tilfælde er det muligt at knytte en vis forbindelse mellem det overvejende græske miljø i Ptolemæertidens Delta, hvor bordeller var en fast institution, til det rent ægyptiske i Nye Riges Øvreægypten, selvom konkrete beviser kan synes skrøbelige.

Fra Sentiden foreligger en tekst, som beskriver en slags kollektiv beboet af kvinder, som kaldes »tahut«, et ord, som i en tekst fra Nye Rige anvendes som skældsord for en kvinde, der har været sin mand utro. Selve det hus, som disse »tahut« logerer i, kaldes »mandsdamernes hus« og bestyres af en »fornem dame«. Hver »tahut« havde sit eget sparsomt udstyrede værelse i etablissementet. Ligeledes fra Sentiden stammer en passage i en visdomstekst, som handler om gadepiger, hvis gunst kan købes for penge, noget, som man formodentlig blev rådet til at afholde sig fra, men teksten er beklageligvis ufuldstændig.

De øvrige paralleller, der kan trækkes for at bevise at den erotiske papyrus i Turin kunne afbilde et bordel, og for at den slags virkelig eksisterede, er alle af billedmæssig art. Hvis vi for et øjeblik kan ignorere det mest indlysende bevis, nemlig det faktum at de fleste af de afbildede personer er vist i kontante erotiske situationer, er der forskellige detaljer i fremstillingen, som kan støtte argumentet. Det har ikke været gratis at

besøge et glædeshus. Kunden har måttet medbringe en eller anden form for betaling, og da vi endnu er på et tidspunkt af historien inden mønter og sedler var blevet opfundet, må denne betaling ofte have fyldt mere end hvad der kunne have ligget i lommen (eller i det foreliggende tilfælde i lænde klædet). Et par af kunderne på papyrusrullen har medbragt en lille sæk (Fig. 1). Vi kan kun gætte, hvad der har været i den, men en hvilken-somhelst form for naturalier har kunnet godtages. I den klassiske verden var betalingen for en elskerindes/konkubines gunst alt fra fisk og ost til smykker og ædelsten. En anden kunde har gjort sin entre med en sistrum (kultrangle) over armen. Pigen har anbragt instrumentet under sin taburet, mens hun betjener sin næste kunde (Fig. 2). Hun har også modtaget noget som mest ligner en metalvase, men hvis form dog er anderledes end andre kendte vaser. Måske der er tale om en genstand, hvis betydning vi endnu ikke har forstået. Pigen, der sidder og sminker sine læber røde, kan have fået sminken og spejlet af sin partner, selv om hun formodentlig allerede var i besiddelse af sådanne nødvendige rekvisitter. Måske det snarere var krukken, der var hendes løn. Manden har endnu et fast greb i hanken, men pigen har vendt den om, så hun siddende balancerer på dens spidse bund. For at ingen skal være i tvivl om hvad der foregår, peger manden direkte på hendes kønsdele med den anden hånd. En anden gæst har måske sat pris på musikalsk akkompagnement, for det ser ud som om pigen har fået en lyre, som hun rører ved alt imens hun drejer og snor sig som en anden akrobat for at behage sin kunde, der har et godt greb om situationen.

Pigerne havde særligt udstyr til rådighed for at tiltrække deres kunder. At spænde glædespiger som heste for en stridsvogn ser ud til at være et trick der blev opfundet i Ægypten. Vi kender motivet fra græske litterære kilder og fra afbildninger i romersk kunst, hvor der i alle tilfælde er tale om glædespiger af en eller anden rang.

Fig. 1. Fra Den erotiske papyrus i Turin.

Fig. 2. Fra den erotiske papyrus i Turin.

Såfremt det nu er lykkedes at demonstrere med en vis sikkerhed hvilket miljø, den erotiske papyrus foreviger, kan vi undersøge om der var grobund for et sådant i Deir el-Medina på denne tid, og om der er fysiske rester af lokaliteter, hvor handlingerne kunne have fundet sted. Ægypternes moralske habitus i faraonisk tid var, efter moderne europæisk målestok, langt fra udskejende. Familien var en vigtig institution, og ægteskabsbrud blev fordømt. Det vil sige at det ikke blev godtaget, at en mand havde en gift kvinde som elskerinde. Hvad han foretog sig med en konkubine var en anden sag. Dermed har der været frit lejde for forbindelser med professionelle elskerinder, prostituerede, hetærer, glædespi-

ger, eller hvad man nu foretrækker at kalde dem. I Grækenland var der en hårfin skillelinje mellem de forskellige kategorier, som vi næppe på indeværende tidspunkt er i stand til at trække i Ægypten.

I Deir el-Medina boede hele familier, som blev begravet i de små grave i nærheden af landsbyen. Men lidt længere væk fandtes en gruppe grave, som tilhørte kvindelige musikanter, hvoraf flere har udenlandsk klingende navne. Disse kvinder havde tilsyneladende ingen familie, og det er nærliggende at fortolke dem som kvinder, der spillede en akcepteret rolle i samfundet, men som ikke havde en funktion i familiens liv i det hinsides. Disse kvinders sparsomme gravudstyr omfattede blandt andet rageknive, hvilket erindrings om orientalerens modvilje mod kropsbehåring.

Landsbyen Deir el-Medina er det bedste eksempel i Ægypten på en bystruktur, der har overlevet. Husene var ganske små og gaderne snævre. Et fællestræk for interiøret var en lerklinet bænk, som utvivlsomt tjente som seng. I et af husene var den smalle væg for fodenden smykket med et vægmaleri af en obospillende pige klædt i et rødt gevandt og med en Bes-tatovering på låret. Bes var en dværggud med stor mund, hængende tunge og uforholdsmæssigt stort fallos, i al sin grimhed en populær gud, især hos kvinderne, som søgte hans beskyttelse. Musikere, tjenestepiger og konkubiner bar amuletter med hans billede eller fik hans karakteristiske silhouet tatoveret på kroppen.

Pigen i huset i Deir el-Medina spiller på en dobbeltobo, et instrument, der specielt er knyttet til erotiske aktiviteter. Oboen, ofte fejlaftigt kaldet »fløjte«, ses igen og igen på græske vasemalerier med erotisk indhold. Under den årlige fest i Bubastis i Deltaet, så levende beskrevet af Herodot, er det den skarpe klang af oboen der lyder, mens kvinderne løfter op i skørterne. Fra faraonisk tid findes der en tekst som påpeger hvordan studenter ikke skal opføre sig. Den drejer sig netop om en person, der sidder i et hus omringet af kvinder, salvet med duftende olie, med en krans om halsen og berusende vin indenfor rækkevidde. Til og med er vedkommende ved at blive undervist i at synge til obospil. Men dette forjættede land skulle altså være forbuden frugt for de ægyptiske ungdomme.

Oboen antyder således en erotisk atmosfære. Måske Deir el-Medina-pigens røde tørklæde peger i samme retning. Ægypterne ser ud til at have foretrukket at klæde sig i hvidt, måske af den enkle grund, at linned ikke er så let at få til at modtage farve uden bindemiddel. Hvis vi kan tillade os endnu et sidespring til den græske verden, kan man pege på en tekst, der beskriver hvordan de græske unge mænd foretrak deres hetærer med omhyggeligt krøllet hår, klippede negle og – purpurfarvet klædning.

Den obospillende pige er indrammet af en kraftigt voksende plante, som almindeligvis i litteraturen kaldes konvolvulus. Planten findes gengivet på talrige ostraka, specielt dem der afbilder kvinder og nyfødte børn,

Fig. 3. Læderfragment i New York.

men også på kvinders kister og i ramessidiske grave båret af kvindelige slægtninge. Mere usædvanlig er plantens forekomst i kong Akhenatens grav i el-Amarna, hvor den smykker den baldakin, der beskytter en prinsesse, der åbenbart døde under en fødsel. På den erotiske papyrus er det den samme plante, der smykker stridsvognen. Der er således en helt klar forbindelse mellem denne plante og kvindernes verden, specielt den del af den, der drejer sig om fødsel, genfødsel og undfangelse. Behøver vi flere beviser på den obospillende piges funktion? Der er et meget lille skridt at tage til at fortolke dette hus i den sydøstlige del af byen som et af de steder, hvor Deir el-Medinas »musikanters« udbød deres gunst til salg.

En helt direkte forbindelse mellem erotik og musik findes i Sentidens småfigurer af fajance, hvor en mands fallos bruges til at støtte en harpe, eller ligefrem er en del af musikinstrumentet. Men der er faktisk også materiale at hente i faraonisk tid, og netop fra det thebanske område. Det drejer sig igen om et enkelttilfælde, som dog kan være toppen af et isbjerg. Scenen er af en type, som man kunne forvente at finde på et ostrakon, men den er tegnet på læder og er sandsynligvis del af en meget større fremstilling (Fig. 3). Billedet findes i Metropolitan Museum of Art i New York, men ikke i sin oprindelige stand, for ved begyndelsen af århundredet var det erotiske element for iøjnefaldende og det blev simpelthen udraderet. Heldigvis blev der taget et fotografi, inden skaden var sket. Scenen viser en harpespillende kvinde, der sidder i et lysthus(?) under en frodig græskaragtig plante. Der var andre kvinder til stede, for vi kan lige skimte en fod af en anden. Men det er manden i billedet, der fanger opmærksomheden, for han danser rundt til musikken med rejst,

bagudvendt fallos. I hånden holder han en genstand, som mest af alt ligner en pisk eller fluevifte.

Læderfragmentet er fundet under udgravninger nær templet ved Deir el-Bahari og beskrives almindeligvis som et vægornament. Men der er ikke noget til hinder for at det kunne have været en rulle i stil med papyrusrullen i Turin. Det bringer os dermed til at undersøge, hvad det egentlige formål med disse billeder kunne være. Det er indlysende, at vi er fjernt fra enkeltpersoners nedkradsede grafitti, som også i Ægypten forekom med erotisk indhold. Nok var befolkningen i Deir el-Medina måske generelt mere kunstnerisk begavede end andetsteds, og det er let at forestille sig, at de i deres fritid gav sig af med at tegne forskellige motiver på ostraka. Men papyrusrullen i Turin udviser en større samlet komposition. Vi har set, at der var en vis grund til at anse dyretegninger som illustrationer til dyrefabler, som ikke er bevarede i samtidige tekster. Det er nærliggende i de erotiske tegninger at se lignende illustrationer til en litterær genre, som hidtil ikke er blevet anerkendt i ægyptisk sammenhæng. Erotiske elementer kan uddrages fra de forskellige kategorier af litteratur omtalt ovenfor, mest håndgribelige i de mytologiske fortællinger, mest følsomme i kærlighedsdigtene. Teksten på den erotiske papyrus antyder en dialogform, og man kan ikke undgå at tænke på de græske kurtisanedialoger, som omhandler forholdet mellem mænd og betalte kvinder. Den ægyptiske tekst er dog så kontant, at det er fristende at tage skridtet fuldt ud og kalde den pornografi. Da den berømte alexandrinske hetære Elephanta skrev sin bog om samlejer i årene kort efter Kristi fødsel, var det måske netop en fortsættelse af en tradition, som allerede eksisterede i Ægypten.

Hvis vi kan acceptere, at der fandtes en egentlig erotisk litteratur i Ægypten, hvad enten den havde form af dialog eller fortælling eller noget helt tredje, er det muligt at finde stikord til variationer over bordeltemaet i kunsten. For eksempel findes der på en stenvase i Cairo et interessant billede af en erotisk sejltur: en nøgen pige stager båden afsted mellem sivene, mens et par hygger sig i forstavnen. Manden har en kæmpefallos, der når helt ned til bådens dæk, når han står op. I den ene hånd holder han en lotusblomst, mens den anden berører pigens kønsdele. Pigen holder to ænder i hånden, og hele båden er af form som en and. Anden var et kendt erotisk symbol. Stenkrukken stammer fra slutningen af Nye Rige. Det kunne være interessant at vide dels hvor den havde stået, dels hvilken erotisk historie den kunne hentyde til.

En anden scene, der finder sted indendøre, er tegnet på et lille stykke træ. Originalen er forsvundet, men heldigvis ikke før den blev kopieret i stregtegning. Emnet er igen samleje i stil med billederne på papyrusrullen. Damen sidder med udslået hår og lut i hånden på en taburet og betjener en kunde, som ømt omfavner hende og er meget tæt på at kysse

hende på munden (en gestus, som for resten er meget sjældent beskrevet og afbildet i Ægypten). Muligvis har der været en fortsættelse på resten af træplanken, men det får vi aldrig at vide.

Når nu en så begrænset del af ægypterne var i stand til at læse, har der været ringe marked for bøger, som ikke havde en funktion ved deres blotte tilstedeværelse, som for eksempel Dødebøgerne. Men alle og enhver kunne nyde illustrationer, og måske selv digte videre på historien, eller opfinde en ny. Det kan tænkes, at der virkelig var et marked for sådanne »bøger uden ord«, og at det er som sådan, at mange af de forhåndenværende ostraka skal fortolkes. Det er i hvert fald vanskeligt at finde nogen anden fuldt tilfredsstillende løsning med hensyn til den erotiske papyrus, inklusive afsnittet med dyrene, og læderfragmentet fra Deir el-Bahari.